

KOREŠPONDENČNÝ ROZHOVOR

MIROSLAV KUSÝ – SAMUEL ABRAHÁM

ABRAHÁM: „Nemôžem si bez výhrad vážiť ‚precitnutejších‘ komunistov,“ píše Valér Mikula vo svojom článku v periodiku *Domino Fórum* a vy ste sa, pán profesor, ocitli opäť v dobrej spoločnosti Dominika Tatarku a Juraja Špitzeru. Ešte by bolo vhodné doplniť zoznam o Milana Šimečka, Jozefa Jablonického a Ivana Kadlečika, aby sme takmer vyčerpali meno ľudí, ktorí boli pred rokom 1968 v KSČ, avšak ešte počas trvania socializmu nielenže vystúpili zo strany (respektíve boli vyhodení), ale nestiahli sa do ústrania. Naopak, nebáli sa konať slobodne, podľa svojho presvedčenia a zaplatili za to svoju daň.

Ako vnímate výčitky za vašu komunistickú minulosť od ľudí, ktorí neboli v strane, alebo boli z nej vyhodení a potom normalizáciu prevegetovali, ako niekde popisujete, s tými mimikrami, ktoré si ľudia vytvárali, aby prežili? Teda tí, čo sa zmohli na vnútornú frustráciu, no neodvážili sa proti režimu otvorene vystúpiť a zachovať si dôstojnosť. Odvaha prejavíť svoje demokratické danosti prišla až po novembri 1989, teda po zmene režimu, keď nič neriskovali.

KUSÝ: Valér Mikula nie je jediný, kto takýmto spôsobom diabolizuje (ex)komunistov. Je to príznačné pre fanatických prívržencov Jedinéj Pravej Viery. Tým sa im fanatickí komunisti podobajú: preto tá cieľená nenávisť. Mimochodom, práve pre takých mikulovcov som svojho času vystúpil aj z katolíckej cirkvi. Desili ma svojím princípom ohňa a síry. Cirkev ma za to prekliala z kancľa bratislavského kostola u sv. Trojice (ako zbožné babky doniesli mojej matke). Rovnako ma neskôr prekliali aj z kancľa ÚV KSS. V tej cirkvi som bol dlhšie ako u komunistov, aj som ňou bol prenikavejšie ovplyvňovaný (ako dieťa a dospievajúci človek). Takí mikulovci mi však nikdy nepovedia „(ex)katolík“ či „precitnutejší katolík“. Nehodí sa im to do krámu. Rovnako ma nikdy nebudú hodnotiť ako liberála, hoci sa zaňho považujem už vyše tridsať rokov. Takto myslím, konám, píšem a politicky sa prejavujem najpodstatnejšiu časť svojho života, pre mikulovcov však navždy zostanem len precitnutejším komunistom.

Mikulovci mi nikdy nevyčítali nejaké konkrétne svinstvo, ktorého by som sa dopustil ako komunistu, vyčítajú mi len samotný vstup do strany a cca 17-ročné zotrvanie v nej. To už samo osebe je pre nich svinstvo. Nepripúšťajú, že aj v strane mohli byť za daných okolností slušní ľudia. Rovnako aj mimo strany existoval rad grázlov, ľudí, ktorí sa s komunistami radi zviezli a ochotne im prislúhovali. Zlomyselníci ma nabádajú: pripomeň mu, ako avansoval za komunistov, slúžil im svojou reláciou v komunistickej televízii... Spýtaj sa ho, kedy precitol ako katolík, kedy nastavil svoju katolícku kožu komunistickému režimu? V tej komunistickej televízii to ešte určite nebolo.

Nezačal som s tzv. konzervatívnymi komunistami (husákovcami) bojovať preto, lebo ma od seba odvrhli. Naopak, odvrhli ma preto, lebo som sa im postavil ešte ako liberálny straník, lebo som sa v ich očiach stal revizionistom, zapredancom, zradcom. Lebo som napokon odmietol aj Váľkovu ponuku na záchranu za mea culpa, dva otčenáše a tri zdravasy. (Miro Válek bol vtedy členom predsedníctva ÚV KSS a mnohých takto existenčne „zachránil“.) Ja som si s normalizačným komunistickým režimom a jeho predstaviteľmi svoje účty vybavoval ešte vtedy, keď boli pri moci a keď svoju moc dávali aj patrične pocítiť. Mnohí z bývalých priateľov a známych, vrátane nestraničkov, sa mi preto začali vyhýbať, aby som ich pred stranou a vládou nekompromitoval.

Aj z tohto podhubia precitli po novembri 1989 zaspatí disidenti, ktorí v sebe začali objavovať zásadných a radikálnych antikomunistov. Naraz sa neboja celému svetu vykričať, čo si o komunistoch ako takých myslia. Niektorí precitávajú až doteraz.

ABRAHÁM: V disente už prebehla podobná polemika, keď profesor Václav Černý zmietol pod čiernu zem členov komunistickej strany v päťdesiatych rokoch ako aj všetkých reformných komunistov. Na jeho knihu *Pláč koruny české* reagoval tuším najostrejšie Milan Šimečka. Môžete priblížiť túto polemiku?

KUSÝ: Tie diskusie prebiehali na rôznych úrovniach. Václav Černý, český Voltaire, zameraný na českú literatúru, bol sarkastický, nemilosrdný kritik a znosil pod čiernu zem kdekoho. Zvlášť si zgustol

na celej tej plejáde prvorepublikových českých komunistických spisovateľov. Z Paríža sa takto zásadne protikomunisticky svojím *Svedectvom* ozýval Pavel Tigríd, aj mne sa kdesi od neho ušla jedna nelichotivá poznámka. Po revolúcii sme sa veľmi zblížili u Havla na pražskom Hrade. Na spisovateľských kvartáloch okolo samizdatového časopisu *Obsah* patrili medzi skalných antikomunistov spisovateľ Karel Pecka, básnik Rotrek a dramatik Milan Uhde (neskorší predseda českého parlamentu). Postoj mnohých z nich bol surovo poznamenaný krutou osobnou skúsenosťou (napr. Pecka strávil roky v Jáchymove). Napriek tomu, pre všetkých týchto ľudí bola príznačná noblesa ducha, u nikoho z nich som sa nestretol s nejakou slepou, fanatickou nenávisťou voči komunistom či exkomunistom a priori, vedeli rozlišovať a diferencovane hodnotiť. Nemôžem povedať, že by som sa medzi nimi cítil byť diskriminovaný, brali ma ako rovnocenného partnera a až oni mi naozaj otvorili oči. Pred Chartou 77 som sa stále pohyboval v prostredí komunistických a potom exkomunistických intelektuálov, v onom tzv. liberálnom prúde strany a o „tých druhých“ som sa dozvedal iba sprostredkovane. Charta ma s nimi spojila a bol to zážitok, ktorý ma poznamenal na celý môj ďalší život.

ABRAHÁM: Po novembri 1989 nečakaná zmena režimu zoskupila na rôznych politických frontoch ľudí, ktorých za socializmu spájalo len pramálo, myslím tým aj nacionalistov, členov KDH či HZDS. Dá sa povedať, že to bol prípad aj VPN, kde sa zoskupila hŕstka disidentov, „ostrovčeky pozitívnej deviácie“, šesťdesiatosmičkári, dubčekovci, všelijakí čalfovia a viac alebo menej náhodní priatelia a známi základnej zostavy VPN (nemyslím to ironicky – po zmene režimov je odporúčanie a dôvera dôležitejšie ako kvalifikácia).

Mal som pocit, že vaše rozhodnutie neísť do veľkej politiky tesne po novembri 1989 malo dva dôvody. Po prvé, hoci ste si v KC VPN boli blízki a priateľskí, predsa to boli pre vás väčšinou nové známosti s ľuďmi, ktorí prichádzali s inou skúsenosťou ako vy a povedzme Milan Šimečka, ktorí ste boli počas normalizácie napojení na český disent, a hoci ste boli fyzicky v Bratislave, boli ste do značnej miery od tejto spoločnosti izolovaní. (Dôvody sú smutne známe.)

Po druhé, zdá sa mi, že váš zásadný nezáujem o kreslo predsedu slovenskej vlády v roku 1990 pramenil z pozície, ktorú pre iný prípad formuloval Ďuro Špitzer, keď odmietol znovu viesť *Kultúrny život*, teda že vy ste už vo vedení či veľkej politike boli a už do nej druhýkrát nemienite vstúpiť. Píšete, že jednoducho ste vždy mali nechuf k úradu, že sa nehodíte do politiky a že ste to prežívali s vypätím nervov až fyzickej nevoľnosti. Napriek týmto legitímnym dôvodom sa mi zdá, že vaše členstvo v komunistickej strane v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch bol ozajstný dôvod, prečo ste nechceli vstúpať do riadenia demokratického štátu. Slušné a neobvyklé gesto, hoci pre mnohého nepochopiteľné. Treba si však uvedomiť, že jedným z dôsledkov tohto vášho rozhodnutia bol to, že namiesto vás, ktorého podporovala veľká časť VPN, sa predsedom vlády stal Vladimír Mečiar. Keď sa pozriete späť, neľutujete toto osudové rozhodnutie, nemali ste konať inak? Veď osud tejto krajiny sa mohol odvíjať podstatne ináč.

KUSÝ: Medzi tými, čo sme sa za socializmu na Slovensku stýkali, nebola ešte politická diferenciácia, líšili sme sa len ideovo. Jediný, o kom viem, že sa chystal založiť vlastnú, programovo ideologicky vyhranenú politickú stranu a otvorene o tom aj hovoril, bol Ján Čarnogurský. Aj to bol však len sen budúcnosti. Neboli ani nacionalisti. Tisov hrob býval po celý rok pustý, na Bradlo sme si na Štefánikovo výročie urobili rodinný výlet a boli sme tam väčšinou sami. Keď sa Štefánika neskôr po revolúcii zmocnili novoprebudení nacionalisti, prestali sme tam chodiť. Katolíci začali organizovať svoje akcie (púte, sviečková demonštrácia) nie ako politické hnutie, ale prísne len ako náboženská obec. Takisto ochrancovia prírody odmietali akúkoľvek politickú angažovanosť a chceli pokračovať čisto profesionálne environmentalisticky. Ako chartista som sa osobne stýkal s jednými i druhými, ale Ferko Mikloško mi jasne povedal, že svoju náboženskú obec nemôže zatahnuť do občianskych aktivít, lebo na to nemá mandát od svojich veriacich; rovnako argumentoval aj Jano Budaj, tvrdiac, že by takáto spolupráca diskreditovala ich environmentalistické ciele (Bratislava nahlas) a že by to komunistická moc zneužila proti nim. My sme v Charte 77 vysoko oceňovali ich vlastné aktivity a rešpektovali sme ich samostatné smerovanie. Ako chartista som však na Slovensku nemal zázemie, na chartistické akcie som chodil do Prahy.

Tým, že som bol na dvadsať rokov odstavený, sa podstatne zredukovali moje kontakty na bratislavské intelektuálne prostredie a zostala mi možnosť stykať sa len so „seberovnými“ (Milan Šimečka, Julo Strinka, Jozef Jablonický) a sporadicky s niekoľkými ďalšími, ktorí sa odvážili „riskovať“ (lebo režim takéto styky pozorne registroval, varoval pred nimi a trestal ich). Pri vzniku VPN som preto väčšinu ľudí osobne nepoznal. Nebola tam spoločná disidentská minulosť, ktorá bola charakteristická napríklad pre pražské Občianske fórum. U nás to boli poväčšine ľudia bez politickej minulosti, ktorí sa začali politicky vyhraňovať až počas svoje vépeenárskej angažovanosti. A tí, čo formálne nejakú politickú minulosť mali (stranícka legitímácia), sa jej snažili čo najskôr striasť a budovať si novú.

Ja som síce istú politickú minulosť už za sebou mal – jednak zo 68. roku a jednak ako chartistický disident –, ale nepovažoval som ju za kvalifikáciu pre nejakú politickú kariéru. Predstavu svojej osobnej kariéry som mal zafixovanú do podoby vysokoškolského učiteľa a politického publicistu. Prvú mi na dvadsať rokov prerušil komunistický režim, ale politickým publicistom som zostal aj po celé to obdobie. Akonáhle sa to vďaka revolúcii stalo možné, bol som pevne rozhodnutý vrátiť sa na univerzitu, iba okolnosti mi takýto priamočiary návrat blokovali. Najprv to bola federálna vláda národného porozumenia, kde som sa celkom rád nechával vytláčať na okraj ambicióznějšími kandidátmi na jednotlivé kreslá, lebo som sa necítil ani na podpredsedu vlády, ani na ministra zahraničných vecí. V Hanzelových záznamoch (*Zrýchlený tep dejín*, Praha 1991) sú o týchto nomináciách zmienky. Napokon som „vyfasoval“ rezort ÚTISKU (Úrad pro tisk a informace), čo bola komunistická cenzúra, s úlohou transformovať to na niečo užitočné, ale ja som odtiaľ pri prvej príležitosti zutekal. Tou príležitosťou bola ponuka vrátiť sa na Univerzitu Komenského ako kandidát na jej rektora. Chopil som sa jej oboma rukami, presvedčil som Čalfu, aby ma z vlády pustil a oni ma za toho rektora v januári 1990 zvolili. Tam som sa cítil doma, tam som si založil katedru politológie (prvú na Slovensku) a bol som vo svojom živle. No a do toho prišli návrhy VPNky najprv na predsedu SNR, a tuším až potom aj na predsedu vlády SR. Vtedy mi už jestvujúce KDH dalo jasne na vedomie, že som pre nich ako liberál neprijateľný (Janko Čarnogurský mi to otvorene povedal), mal som za sebou svoju skúsenosť z Čalfovej vlády a dosiahol som svoj pôvodný cieľ vrátiť sa na univerzitu. Predseda vlády mi mohol byť ukradnutý. Zásadne sa to pričilo môjmu naturelu, mojej predstave osobnej kariéry. Bránil som sa zubami nechtami a ubránil som sa. Milan Šimečka st. ma presviedčal najviac, ale napokon prijal moje argumenty proti. Keď sa spätne pozerám na to, čo sa odvtedy v tej vláde dialo, len sa utvrdzujem v presvedčení, že som konal správne. Nerád by som svoj postoj heroizoval či dával mu vyšší zmysel. Medzi mojimi argumentmi proti bol okrem iného aj ten vami spomenutý, ale osobná nechúť prevziať túto rolu asi prevládala. A vôbec si už nemyslím, že som premrhal šancu zvrátiť osud tejto krajiny k lepšiemu. V tomto ohľade čím som starší, tým som skeptickejší.

ABRAHÁM: Posuňme sa v našej diskusii k dvom hlavným vetvám „slovenskej otázky“ – maďarskej a českej –, ktoré roky študujete a často o nich píšete. Považujem tieto dve témy za mimoriadne háklivé, pretože stále majú silný emotívny náboj a postoj k nim zaraďuje človeka do určitého politického zoskupenia. Za najdôležitejší a zároveň najnešťastnejší považujem fakt, že otvorená diskusia na tieto témy je medzi demokraticky zmýšľajúcimi historikmi, intelektuálmi a umelcami do značnej miery tmená. Dôvodom je vedomý či podvedomý strach, že reálne a nedoriešené historické či súčasné problémy, ktoré prirodzene existujú, môžu byť zneužitú populistami a nacionalistami na lacnú propagandu a osočovanie Maďarov či Čechov. Vy ste jeden z mála, ktorý odmietol tieto nepísané pravidlá a vyjadrujete sa k nim otvorene, váš postoj je jasný a kategorický. Preto si myslím, že by sme mali otvoriť niektoré tabuizované témy, nehľadiac na to, ako s nimi kto „naloží“. Chceme ich s vami prediskutovať aj preto, že vaše zmýšľanie mi je blízke a aj keď s vami niekedy nesúhlasím, pri konfrontácii s odporcami vašich názorov by som argumentoval vo váš prospech, a to ma trochu znepokojuje. Nie je to obrana vašich názorov, moju obranu nepotrebujete, no je to skôr obava, že váš odporca je nejaký zakuklený nacionalista, no a s tým by som sa nechcel ocitnúť na jednej lodi.

Začnime diskusiou o postavení maďarskej menšiny na Slovensku, ktorou sa už niekoľko rokov intenzívne zaoberáte. Bol by som rád, keby ste objasnili, kedy a prečo ste sa vlastne začali zaoberať touto témou. Zopár ľudí – a neboli to nacionalisti –, s ktorými som sa rozprával, považujú vaše texty na túto tému za nejakú *idée fixe* s nejasným motívom – zastáva sa Maďarov a poukazuje na aro-

gantnosť a obmedzenosť Slovákov. Nepochybne, stupeň nedôvery a miera stereotypov voči Maďarom je aj medzi demokraticky zmýšľajúcimi Slovákami mimoriadne vysoká. Je symptomatické, že slovenská politická reprezentácia nechcela a intelektuálna špička nebola schopná reflektovať náš vzájomný vzťah, a teda dosiahnuť modus vivendi, v ktorom by sme boli schopní riešiť spoločné problémy mimo etnickej perspektívy.

Avšak, keď píšete o predsudkoch a maďarofóbii medzi Slovákami, ako by ste nevnímali široké spektrum v rámci maďarskej menšiny alebo strany, a to už nehovorím o samotnom Maďarsku. Veď taký Orban či Duray sú rovnako súčasťou maďarskej scény ako, povedzme, Laci Nagy či Gönz. Píšete, že „Trianon znamenal osudový úder“ – tak po prvé, ak to stále platí, je to určite zdroj dobre vykurovaného nacionalizmu a po druhé, určite viete, že Trianon sa dá dobre využiť na iredentu.

KUSÝ: Pokiaľ ide o otvorenú diskusiu medzi odborne zameranými historikmi a intelektuálmi, situácia je dnes podstatne lepšia než kedykoľvek v minulosti. Tu už nejestvujú tabuizované témy, na oboch stranách prevláda vecná, erudovaná, nezaujatá, profesionálne podkutá argumentácia. Takýchto diskusií, seminárov, konferencií sa ani slovenskí, ani maďarskí nacionalisti nezúčastňujú a ak aj prídu, radšej mlčia, lebo dnes by sa už len strápnili. Konštatujem to na základe vlastných skúseností, participujem na takýchto podujatiach už štrnásť rokov a s úľavou sledujem ten pokrok. Iná vec je verejná diskusia, literatúra pre bežného čitateľa, publicistika. Neviem, ako je to na maďarskej strane, ale naši mienkotvorcovia akoby strácali odvahu vyjadriť sa o niečom tak, že by to mohlo vyznieť v prospech Maďarov – či už ide o dejiny alebo o súčasnosť. Naopak, protimaďarsky vystúpíť či aspoň naznačiť svoj odstup od Maďarov sa neboja, počítajú s tým, že sa to vždy viac-menej toleruje. Dokonca aj prominentní slovenskí historici, ktorých by sa nikto neodvážil podozrievať z nacionalistických postojov (napr. Ľubomír Lipták či Dušan Kováč), používajú v tomto ohľade dvojaký meter. Stačí pozrieť, ako hodnotia dve porovnateľné obdobia našich moderných dejín: útlak Slovákov na zabratej časti slovenského územia Maďarmi počas druhej svetovej vojny a útlak Maďarov na Slovensku po druhej svetovej vojne (hlavne v období 1945-1948). V prvom prípade hovorí o brutálite horthyovskej diktatúry a výčinoch okupačnej armády (Lipták, *Slovensko v 20. storočí*) či o tvrdej diktatúre a drsnom národnostnom útlaku (Kováč, *Dejiny Slovenska*). V druhom prípade sa deportácie Maďarov zakrývajú eufemizmami ako: vysťahovalecká vlna do pohraničia v Čechách a na Morave (Lipták), či presuny obyvateľstva, resp. výmena obyvateľstva (Kováč). Hanebným pokusom o násilnú reslovakizáciu slovenských Maďarov sa im vraj iba formálne umožnilo vrátiť sa k slovenskej národnosti (Kováč). A to som citoval iba to najlepšie na túto tému zo súčasnej slovenskej osvetovej literatúry.

O skutočnej národnostnej problematike Slovenska som sa na svojich komunistických školách a univerzitách nedozvedel nič a v nevedomosti som v tomto ohľade žil až do svojho chartistického disentu. Ba dokonca ani šesťdesiaty ôsmy mi neotvoril oči. Vtedy sme mali iné priority a aj predstavitelia menšín ešte len trpezlivo čakali na svoju príležitosť. Participovali na českom všeobecne demokratizačnom programe, pretože na slovenskom národne emancipačnom programe participovať nemohli, ten ich nemal čím oslovit', nič im neponúkal. Až Charta 77 začala aj z našej strany otvárať dovtedy tabuizovanú národnostnú otázku, publikovala (samizdatom a v zahraničí) niekoľko dokumentov o rómskej a židovskej problematike. Podieľal som sa spolu s Jánom Čarnogurským a Miklósom Durayom na príprave dokumentu o maďarskej otázke na Slovensku. Moje schôdzky s Durayom zaregistrovala Štátna bezpečnosť a pri bežných výsluchoch začali na mňa po prvýkrát útočiť nacionalisticky. Sme predsa predovšetkým Slováci, pán Kusý! Musíme hájiť naše slovenské záujmy, o tie by malo ísť aj vám! Nespolčujte sa s našimi odvekými nepriateľmi, Maďarmi! Od tých nemožno čakať nič dobrého! Prekvapene som počúval túto zámenu triedne straníckej a komunisticky budovateľskej argumentácie za argumentáciu nacionalistickú. Potom mi po Julovi Strinkovi poslali brožúru slovenského ministerstva kultúry o riešení národnostnej problematiky na Slovensku s odporúčaním: Nech si to Kusý preštuduje, aby poznal pravdu! Podrobne som si to preštudoval, urobil som si komparatívnu analýzu uvedených štatistických údajov a s veľkým prekvapením som zistil, že Duray, ktorý ma zásoboval samizdatovými materiálmi o postavení maďarskej menšiny na Slovensku (a ktorým som dovtedy príliš nedôveroval) má v podstate pravdu – keď hovorí o poddimenzovanom maďarskom národnostnom školstve, o relatívne nízkom percente maďarských stredoškôľakov, vysokoškôľakov, vysokoškolsky

vzdelaných ľudí, participácii na spoločenskom, kultúrnom, hospodárskom a politickom živote krajiny atď. Výstupom tohto procesu bola štúdia *Neslovenský fenomén*, ktorú som samizdatovo publikoval po štúdiu *Slovenský fenomén*, zaoberajúcej sa vzťahom Čechov a Slovákov (záznam ilegálnej brnenskej prednášky v chartistickom krúžku prof. Milana Jelínka asi z roku 1982). Tu niekde sú začiatky môjho záujmu o problematiku postavenia maďarskej menšiny na Slovensku.

Mimochodom, myslím si, že Duraya slovenská publicistika zbytočne a nespravodlivo demonizuje. Aj keď sme sa vždy nedohodli, vedeli sme spolu kultivovane a demokraticky diskutovať, rešpektovať si navzájom názory a postoje. Nikdy nevystupoval ako zarytý nepriateľ Slovákov, ako slovákobijca, iba hájil (možno niekedy príliš vehementne a jednostranne) maďarské záujmy, ako ich on videl. Zato maďarobijcov máme u nás bezpočet. Ak je Duray jednotkou maďarských extrémistov na Slovensku, čo sú potom slovenskí extrémistickí nacionalisti typu Slota, Malíková, Pánis, Markuš, Prokeš a *tutti quanti*, ktorí by Maďara utopili v lyžičke vody? Priznávam však, že maďarskí nacionalisti, či už na Slovensku, alebo v Maďarsku, mi zďaleka tak nevidia ako protimaďarskí nacionalisti slovenskí. S prvými nech si poradia Maďari samotní. Dôverujem im v tom rovnako ako slovenským demokratom, že zvládnu svoj boj s vlastnými nacionalistami. Nič nie je jednoduchšie, menej rizikové a zbytočnejšie ako bojovať proti nacionalistom u tých druhých.

Áno, Trianon bol, je a ešte asi dlho zostane maďarskou traumou bez ohľadu na to, čo z toho vyťaží dobre vykurovaný nacionalizmus. Veď to sa nedelila iba krajina, ale rozsekol sa národ na viac kusov, deliaca čiara šla cez celú jeho kultúrnu a sociálnu štruktúru, utváranú po stáročia, cez jeho inštitucionálne, rodinné a priateľské väzby atď. Také už sú dejinné zvraty, čo je pre jedných víťazstvo, pre druhých je porážka, z čoho jedni profitujú, druhí strácajú. Preto považujem za dôležité, aby sa do školských učebníc, do povedomia príslušníkov rôznych národov, dostal taký obraz ich dejín, ktorý zahŕňa obe stránky takýchto dejinných zvrátov. Aby Slováci vedeli, čo Trianon znamenal nielen pre Slovákov, ale aj pre Maďarov a naopak. Iba tým možno čeliť dobre vykurovanému nacionalizmu na oboch stranách.

Napokon, o útlaku Slovákov Maďarmi v našich moderných dejinách nepíšu len naši nacionalistickí historici, ale všetci naši historici, ktorí sa týmto obdobím zaoberajú. Rozdiel je len v miere popisovania hrôz tohto útľaku. Ale, medzi nami, napríklad tvrdosť dopadu Apponyiho zákonov na Slovákov nemožno porovnávať s tvrdosťou dopadu Benešových dekrétov na Maďarov: Slovákov vtedy nikto nevyháňal z ich domovov, nerekviroval im majetok, nepresídľoval a nevymieňal ich ako dobytok. Pokiaľ viem, ani súčasní maďarskí historici sa však už dávno nevyhýbajú téme útľaku Slovákov (a iných národov) v odumierajúcom Uhorsku a počas Horthyho diktatúry. Za všetkých spomeniem aspoň meno najvýznamnejšieho z nich: je ním László Szárka. Pokiaľ ide o preklady maďarských autorov do slovenčiny, mimoriadne záslužnú úlohu tu plní vydavateľstvo Kalligram na čele s László Szigetim.

ABRAHÁM: Keď hovoríte o vysídľovaní Maďarov, používate slová ako „slovenský pokus o maďarský holokaust“ alebo opisujete toto obdobie ako dobu, „keď Maďar na Slovensku nebol človekom“. Rozprávať o „maďarskom holokauste“ sa mi zdá nemiestna relativizácia tohto pojmu, ktorý sa stotožnil s holokaustom židovským, arménskym alebo rómskym, kde išlo o vykalkulované masové vyvraždenie. Vysídlenie Maďarov po druhej svetovej vojne bolo reakciou na zlý vzťah medzi Maďarmi a Slovákami, ktorý sa ťahal od roku 1848, vrcholil po 1867 a znovu sa pripomenul počas vojny. To, že vysídľovanie Maďarov bol akt nedemokratický a nespravodlivý, je nepochybné; to, že to bola reakcia na napätie z predošlej doby, je zrejmé. A to, že vysídľovanie malo podporu medzi obyvateľstvom na Slovensku, je smutné, no dá sa vysvetliť ako nepodmienený inštinkt na skúsenosť so spolunažívaním s Maďarmi a ako dôsledok morálnej otupenosti príznačnej pre povojnovú atmosféru.

Nie je vám podozrivé, že takmer žiadny maďarský historik u nás alebo v Maďarsku nepíše o útlaku Slovákov v období 1867 – 1918 a o situácii na okupovaných územiach počas vojny? Musia o týchto úsekoch našej histórie písať len naši nacionalistickí historici? Ak naozaj chceme dosiahnuť postupné odstraňovanie menšej či väčšej maďarofóbie u nás, okrem iného by tomu dopomohol preklad maďarského historika o bielych miestach v maďarsko-slovenských vzťahoch.

KUSÝ: Pokiaľ si pamätám, nikdy som nepoužil výraz slovenský pokus o maďarský holokaust, ten sa v mojom texte mohol vyskytnúť len ako citácia. Dával som prednosť výrazu slovenský pokus o etnickú čísku. Presne o to vtedy šlo. Aj veta „keď Maďar na Slovensku nebol človekom“ je prevzatá od maďarského autora (Zoltána Fábryho?), hoci pod ňu sa v kontexte rokov 1945–48 plne podpisujem. Nepáči sa mi ospravedľovanie komplexu protimaďarských opatrení z toho obdobia (deportácie do českého pohraničia, nútená výmena, reslovakizácia) „ako reakcia na zlý vzťah medzi Maďarmi a Slovákmi, ktorý sa ťahal od roku 1848“. Presne takto totiž Tiso ospravedľoval aj svoje protižidovské opatrenia za Slovenského štátu. Jednak to bola neprimeraná reakcia, a aj keby bola primeraná, odniesli si to nevinná a navyše reciprocity a priori nie je prijateľná ako princíp národnostnej politiky.

ABRAHÁM: Nevie, nakoľko máte možnosť sledovať maďarskú politickú scénu, no napríklad Krajanský zákon, ktorý obhajujete, nebol dokonca ani dielom Orbána, ale bývalého štátneho tajomníka Zsolta Németha a rumunského Maďara, farára-politika Tökese. Počas volieb v Rumunsku v roku 1999 sívä eminencia ministerstva zahraničia a mimoriadne vplyvný nacionalista Zsolt Németh z vlastnej iniciatívy prisľúbil rumunským Maďarom maďarské občianstvo. Orbán, ten revolucionár, antikomunista a antinacionalista z konca osemdesiatych rokov, ktorý v sebe objavil nacionalistickú žilu, si prisvojil tento zákon a až pod narastajúcim tlakom EÚ, maďarských susedov a vlastnej opozície tento zákon okresával, až nakoniec, už za vlády jeho nástupcu, dostal tento zákon svoju dnešnú benígnu podobu. Boli ste si vedomí tejto stránky vnútromaďarského príbehu, keď ste hájili tento kontroverzný zákon?

KUSÝ: Nikdy som neobhajoval maďarský Krajanský zákon. Od začiatku, čo som do diskusie o ňom vstúpil, som ho považoval za rovnako sporný ako slovenský Krajanský zákon. Tvrdil som však a tvrdím, že v tej benígnej podobe, do akej ho okresal Medgyessi, bolo nanajvyšš kontraproductívne, keď ho slovenská politická reprezentácia zneužila na vytĺkanie politického kapitálu, urobila z neho povestnú maďarskú kartu a spustila novú protimaďarskú hystériu. Nepomohlo to našim maďarským spoluobčanom, poškodilo to koalíčného Bugára ako mediátora, bola to facka Medgyessimu a my sme tým nič nezískali. Namiesto toho, aby sme sa so spriateľnou susednou krajinou korektné a diskkrétne dohodli, čo si s tým počať, tak ako to urobili Rumuni (veď Medgyessi toto neblahé dedičstvo prevzal od Orbána a nemohol ho len tak zhodiť zo stola), sme s Maďarskou republikou jednali ako s nepriateľskou krajinou, ktorá nám ide ublížiť a škandalizovali sme ju skôr, než sme začali seriózne jednáť. A výsledok je, že po dvoch rokoch sme napokon potichu akceptovali celý obsah onej benígnej podoby Krajanského zákona, len sme to šamansky premenovali. Vraj šlo o slovenskú zvrchovanosť! Na akých základoch asi spočíva, ak ju môže ohroziť drobná výpomoc krajanom susedného spriateľného štátu (v hodnote cca 3000 Sk na maďarského školáka ročne), ak by mu bola vyplatená do vlastných rúk? S vnútromaďarským príbehom Krajanského zákona nech sa vysporiadajú Maďari, mňa trápi, čo z neho urobila slovenská politická reprezentácia. Mimo chodom, akú maďarskú kartu vytiahne z rukáva v najbližšej budúcnosti?

ABRAHÁM: Mal som možnosť dôverne spoznať celú maďarskú politickú špičku na Slovensku ako zástupca americkej nadácie PER, ktorá už vyše desať rokov v celej strednej Európe poskytuje neutrálne priestory na diskusie a tak sa pokúša znižovať etnické napätia. Z dôverných rozhovorov s maďarskými politikmi mi bolo jasné, že maďarská politická garnitúra bola takmer taká rôznorodá ako slovenská. Maďari si však veľmi rozumne a pragmaticky uvedomili, že vnútorne rozbroje a napätia nemá význam vynášať navonok. Nič by to neriešilo, poškodilo by to celej maďarskej komunite a poskytovalo by to muníciu slovenským nacionalistom.

Za tie roky konfrontácie a spolupráce, slovenská demokratická reprezentácia mnohokrát podrazila svojich maďarských kolegov. Neboli to podrazy veľké, ale dosť časté na to, aby Maďari postupne stratili dôveru takmer k celej slovenskej politickej špičke. A preto sa niet čomu čudovať, že ich politika sa za posledné roky stala veľmi pragmatická až cynická. V každom prípade, SMK stratila auru najmorálnejšej a najzásadovejšej strany na Slovensku. Jednak si maďarskí politici uvedomili, že pre ich polmiliónovú menšinu je najlepšie, ak sú vo vládnej koalícii. Samozrejme, nie za každú cenu, no ich

prah tolerancie sa od roku 1998 znižuje a ako vidíme, sú postupne ochotní tolerovať prešľapy, sú zainteresovaní do obsadzovania lukratívnych postov v štátnych podnikoch a štátnej správe ako aj v zadávaní mimoriadne výnosných štátnych zakázok. Bolo by naivné očakávať od dnešnej koalície a SMK cnostné a nezištné správanie – nie je to prirodzené a bežné pre politikov kdekoľvek na svete. A preto, tak ako strácame ilúzie o väčšine našich politikov, ani SMK nie je výnimka. Vy však k nim stále prechovávate úctu a pripisujete im vlastnosti, ktoré v deväťdesiatych rokoch už dávno zmizli.

KUSÝ: Zhodou okolností práve dnes, keď vám odpovedám na túto otázku, sa môžem oprieť o akýsi reprezentatívny výskum *SME* (29. 12. 2003), v ktorom slovenské mienkotvorné osobnosti hodnotia vládu, koaličné strany a ich predstaviteľov. Sklamal ich kdekto, ale nikto z nich ani slovom nekritizuje SMK; iba jednu menovite sklamal Pál Csáky, no inú zas Csáky potešil, ešte jednu potešil maďarský minister a ďalšiu Béla Bugár. V tom istom čísle *SME* sa uvádzajú aj údaje z poslednej monitorovacej správy MEMO '98 o stupni kritiky koaličných strán a ich predstaviteľov médiami. Zo strán je na čele ANO a SDKÚ, zatiaľ čo SMK sa tu vôbec nespomína. Z jednotlivých politikov je celkovo najviac kritizovaný Dzurinda a v poslednom období Rusko. Počas prvého polroka médiá najviac kritizovali Csákyho, avšak odvtedy prestali, lebo jeho európska agenda sa skonsolidovala a už niet dôvodov na hystériu okolo údajného ohrozenia nášho vstupu do EÚ. Teda SMK a jej predstavitelia z toho vychádzajú veľmi dobre, povedal by som, že zo všetkých koaličných strán najlepšie. Nesvedčí to o tom, že by SMK stratila auru najmorálnejšej a najzásadovejšej strany na Slovensku. Ktorá z nich sa dostala v tomto ohľade pred ňu, na prvé miesto? Zaiste, aj SMK prešla istým rezistenčným vývojom. Veď len nedávno začala participovať na vládnutí, musela sa preto naučiť aj politike ako umeniu kompromisu (v opozícii to nepotrebovala). Vy to nazývate znižovanie prahu ich tolerancie, pre mňa je to však nevyhnutný koaličný modus vivendi. Žiaľ, jeho úroveň určuje ten najproblematickejší, najslabší koaličný partner. SMK ním však rozhodne nie je. Tak o čom je reč? Nevieť o korupčnom či inom škandále, ktorý by otriasol SMK; svoje vnútrostranícke problémy dokáže riešiť diskretné a od začiatku až doteraz o nej platí, že v oboch ostatných vládných koalíciách bola najspolohlivejšou, najstabilnejšou oporou premiéra a vlády pri plnení jej programu. A to aj napriek všetkým tým podrazom zo strany slovenskej demokratickej reprezentácie, o ktorých sa zmieňujete. Ak im držím palce, je to okrem uvedeného predovšetkým z toho dôvodu, že ich vstupom do vládnej koalície sa slovenská politická scéna kvalitatívne obohatila o nový, etnický prvok a že to má výrazný pozitívny vplyv na rozvoj našej politickej kultúry. Prekonali sme tým obmedzujúce limity národného štátu a treba robiť všetko pre to, aby sme sa do nich už nevrátili. Pomohlo to aj SMK, lebo vstup do vládnej koalície ju prinútil ipso facto opustiť pozíciu úzko etnickej strany a začať rozširovať v celoštátnych rozmeroch. To sa nedá dosiahnuť naraz, ale ich pokrok aj v tomto ohľade je viditeľný. Nie je to strana nejakých ľudí zvláštneho razenia, má aj svoje slabiny a nedostatky, ale posudzovaná v rámci súčasného spektra strán na slovenskej politickej scéne si podľa mňa ešte stále zaslúži najvyššie ohodnotenie.

ABRAHÁM: Posuňme sa k téme svojím spôsobom omnoho háklivejšej ako „maďarská otázka“, a tou je „česká otázka“, resp. prečo sa o nej takmer nehovorí. Nazval by som ju tichá téma slovenských federalistov – nie tabuizovaná, nik ju nezakazoval, no jednoducho nikomu z nás sa do nej nechcelo, pretože jej otvorenie sa dá ľahko zneužiť. Zdá sa mi však, že pred rozpadom Československa sme sa zbytočne vyhli páľčivým aspektom nášho spoluzitia, a tak sme túto tému prenechali nacionalistom, ktorí ju zredukovali na svoj obraz a obzor. Napríklad je neuveriteľné, že o výroku jedného z najlepších znalcov Slovenska, človeka citlivého a hĺbavého, ktorý vyslovil tie tri démonické slová: „Ať si jdu!“, zaznelo len pár podráždených poznámok. Podľa mňa tie slová neznamenali hysterický výkrik, ale predtuchu prichádzajúcej tragédie, no nik doteraz nepovažoval za potrebné zamyslieť sa, prečo to Ludvík Vaculík vyslovil.

Priznám sa, že ste asi jediný, s kým som ochotný verejne túto tému otvoriť a robím to aj za cenu, že ma odbijete tým, že „česká otázka“ v takto nastolenej podobe neexistuje. Tým, že sa rozprávam s vami, nám odpadá povinnosť vyratúvať klady, ktoré pre nás spoluzitie s Čechmi znamenalo, či spomenúť množstvo vzácných Čechov, ktorí nám pomohli formovať našu modernú identitu. Podme teda k veci. Najprv poviem jadro a potom to rozvinem: Drvivá väčšina Čechov nepoznala pomery na

Slovensku, vnímala ich skreslene, často aj vzdelaní Česi sa pozerali na Slovákov zvrchu. A aj tí Česi, ktorí mali záujem Slovensko spoznať a snažili sa o prehĺbovanie zväzku, si zakladali svoje postoje, hoci pozitívne, na chabých a nepodložených vedomostiach. Som si vedomý, že takto vyslovené a nedovysvetlené slová by ma zaraďovali do kategórie ukrivdeného Slováčika, ktorý viní iných za vlastnú malosť a slabosť. Rovnako som si však vedomý, že „naša“ „česká otázka“ je v prvom rade o slovenskej spoločnosti, ktorá nie je doteraz schopná reflektovať ani svoju históriu, ani svoje vlastné problémy. To však je iná téma, ba dokonca si myslím, že naša diskusia môže byť prínosom do „slovenskej otázky“.

Pokúsím sa rozvinúť a vysvetliť predchádzajúce tvrdenia tromi ilustratívnymi príkladmi. Ferdinand Peroutka vo svojej vynikajúcej knihe *Budování státu* (2. diel) popisuje obdobie tesne po vzniku ČSR, keď apely Milana Hodžu už v roku 1919, aby Slovensko získalo autonómiu a tým odzbrojilo nacionalistov, zostali nevypočuté. Akoby tento prvý konflikt predurčoval mnohé nasledujúce – neznalosť slovenskej scény a neústretnosť z českej strany robili medvediu službu slovenským federalistom, reformátorom, resp. demokratom.

Druhý príklad je osobný. Počas mojej emigrácie v Kanade som sa vyhýbal starším slovenským emigrantom, pretože mnohí boli posadnutí slovenským štátom, velebili Tisa a Čechov vnímali len cez banálne a často vulgárne stereotypy. Mladšia vlna slovenských emigrantov reagovala väčšinou ako ja, a tak kompaktná demokratická slovenská pospolitosť ani v zahraničí neexistovala. Keď som sa potom stretával s mnohými Čechmi, veľmi vedome a jasne som im dával najavo, že nepatrím medzi tých „Hejslovákov“. Bolo prirodzené, že sme sa často spriatelili, spájali nás spoločné záujmy, kultúra a skúsenosť. Zarazilo ma však, že mnohí z nich, ak chceli dať najavo svoju náklonnosť k Slovensku, veľmi často spomenuli pondelňajšie divadelné inscenácie z Bratislavy ako jedinú vec, ktorá im utkvela v pamäti. Stávalo sa to s takou pravidelnosťou, že sa mi z toho sformoval určitý fenomén signalizujúci niečo všeobecnejšie. Robili to s absolútnou úprimnosťou ako prejav spriaznenosti a vôbec to nechcem bagatelizovať. Avšak tento fenomén pondelňajších inscenácií mi vyjadruje chabú znalosť slovenských realít medzi veľkou väčšinou Čechov, ktorá kontrastuje so všeobecne lepším poznaním českej kultúry, histórie a diania medzi Slovákami. Za túto neznalosť slovenských pomerov sčasti môže socializmus, keď sa dejepis učil nielen skreslene, ale aj lajdácky, sčasti možno obyčajný nezáujem národa, ktorý je negatívne a pozitívne fixovaný na Nemecko a možnože Slovensko Čechom nemalo a nemá až tak veľa čo ponúknuť. V každom prípade tento nepomer a dôsledky z toho vyplývajúce považujem za významné.

Tretí príklad je český paternalizmus, ktorý popíšem na príklade najmenej očakávanom, a to z obdobia po novembri 1989, ako som sa o ňom rozprával s niektorými členmi KC VPN – teda ľuďmi, ktorí boli väčšinou federalisti a o tejto svojej skúsenosti by na verejnosti ani hovoriť nechceli. Ignorancia slovenských pomerov, nezáujem o názor z Bratislavy bol znásobený „nevedomou“ aroganciou zo strany niektorých českých politikov (a teraz nerozprávam len o Klausovi, ktorý je arogantný takmer ku každému okrem lady Thatcher), ktorí jednoducho usúdili, že mnohé dôležité veci netreba konzultovať s VPN alebo so slovenskou vládou. Zdôrazňujem „nevedomou“, pretože svoje konanie brali ako prirodzené a samozrejmé, a nie ako úmyselnú snahu Slovákov pokoriť. Začalo to kreovaním prvej federálnej vlády a rôznymi rozhodnutiami, ktoré oslabovali profederálne sily na Slovensku. Je celkom možné, že práve vy, ako bývalý disident, ste také zážitky nemali, no určite ste sa s nimi stretli z rozprávania iných.

Veľmi mi záleží na tom, aby ste sa vyjadрили k týmto v demokratickom spektre obchádzaným aspektom česko-slovenského vzťahu. Myslím si, že táto stránka našich vzťahov je len zdanlivo triviálna a len zdanlivo nepotrebuje diskusiu. Ich prediskutovanie môže slovenských vzdelancov a politikov pripraviť na podobné dilemy a nemilé prekvapenia aj po vstupe do EÚ, ktoré už v inej dobe a o iných problémoch naša spoločnosť bude iste musieť riešiť.

KUSÝ: Narodil som sa v Československu, prevažnú časť svojho života som v ňom prežil, v Prahe som strávil svoje najkrajšie, študentské roky, spolu sedem. Vždy som sa cítil byť rodeným Čechoslovákom, či povedzme Slovákom, tvarovaným Prahou, a už ním asi až do smrti aj zostanem. Čechy a Morava sú neodmysliteľnou súčasťou mojej vlasti, prinajmenej rovnako ako je ňou východné Slovensko, ktoré poznám omnoho menej.

Napriek tomu (alebo možno: práve preto) si myslím, že spolužitie našich národov nebolo nikdy v dejinách také intenzívne, také dlhodobé a také masové ako spolužitie Slovákov s Maďarmi. Ani v krátkom období najintenzívnejšej česko-slovenskej spolupráce (po založení prvej republiky) nebolo na slovenskom území zďaleka toľko prechodne žijúcich Čechov ako tu bolo trvale usadených Maďarov. Sčítanie z roku 1930 vykazuje najvyšší počet Čechov na Slovensku počtom 120 tisíc. Aj vtedy predstavovali len jednu pätinu oproti Maďarom, ktorých tu vtedy bolo cca 600 tisíc. V štatistikách z iných období je pomer pre Čechov vždy ešte nepriaznivejší (v roku 1991 cca 60 tisíc, v roku 2001 cca 45 tisíc). Priemerný Slováčok sa iste oveľa častejšie dostane do styku s každým desiatym obyvateľom krajiny, ktorý je Maďar, než s každým stým, ktorý je Čech. Pravdaže, iný obraz vznikne, keď sa zameriame na kultúrnu elitu národa, ale ani tam neplatí, že celá slovenská kultúrna elita sa orientovala odjakživa a stále na českú kultúru a čerpala iba z nej. Ten podiel českých a uhorských vplyvov bude prinajmenej vyrovnaný. Áno, jazyková príbuznosť s češtinou tu zohrala veľkú úlohu, ale za svoj spisovný jazyk ju na relatívne krátke obdobie prijali iba slovenskí luteráni. V spoločnom štáte s Maďarmi sme žili celé jedno tisícročie, s Čechmi necelé tri štvrtiny jedného storočia. No a potom je tu ešte významný rozdiel dvoch kultúr (prejavujúcich sa aj v rozdielnych právnych systémoch, v odlišných prístupoch k náboženskej viere atď.). Česi patrili po stáročia do rakúsko-nemeckého kultúrneho okruhu, Slováci do uhorského. V ČSR sa síce uplatňoval trend na porakúšenie Slovenska (ako to nazýva Lipták), čo „znamenalo aký taký pokrok voči zaostalejším uhorským pomerom“, avšak citelný rozdiel medzi oboma kultúrami pociťujeme až doteraz. Neverím tomu, že viac Slovákov pozná Česko, českú kultúru, históriu a české dianie vôbec, než je tomu naopak. To by mohlo platiť iba v prípade, že do týchto počtov zarátame aj slovenskú menšinu, usadenú v Česku. Moja osobná skúsenosť mi to nepotvrďovala v minulosti, počas spoločného štátu, a dnes už vôbec nie. Závisí to však od toho, čo rozumieme pod pojmom poznať.

Toto všetko uvádzam len preto, aby som vás presvedčil, že Česi a Slováci žili oveľa viac vedľa seba než spolu, že vo vzťahoch medzi nimi nešlo o integráciu dvoch rovnocenných kultúr. Napokon, aj sám konštatujete, že drvivá väčšina Čechov nepoznala pomery na Slovensku. Súhlasím, ale ja to nechápem ako oprávnenú výčitku. Prečo by mali? Zo súcitu? Z kolonizačných dôvodov? Nevytvorili Československo z charitatívnych pohnútok, ale ani z kolonizačných. Áno, bol tu dôvod budovania spoločného štátu, ale ten sa vzťahoval rovnako aj na Slovákov. K vášmu konštatovaniu pridám, že drvivá väčšina Slovákov nepoznala pomery v Česku o nič lepšie než Česi pomery na Slovensku. Ak nešlo o integráciu dvoch národov a ich kultúr Čechom (ale predovšetkým o realizáciu historickej českej štátnej idey v nových podmienkach), rovnako nešlo o takúto integráciu ani Slovákom. Spoločný štát bol pre nich len ochranným obalom pre slovenskú autonómiu v jeho rámci a pre nadobudnutie vlastnej slovenskej štátnosti v čo najbližšej budúcnosti. A keď v danom kontexte hovorím o Čechoch a Slovákoch, mám vlastne na mysli ich politické elity, lebo naše národy vtedy o tom ešte vôbec nerozhodovali.

Zo všetkých týchto dôvodov ma vždy dráždilo ono v podstate zakomplexované slovenské fňukanie Česi nám nerozumejú! Rozumejú nám natoľko, nakoľko si to ich životná skúsenosť vyžaduje, nakoľko je to pre nich dôležité. Ja osobne som tento problém nikdy nemal. Vyhľadával som tých, s ktorými som si rozumel a s ktorými sme sa nedelili podľa národnosti. Ak som pritom niekedy narazil aj na arogantnosť či tuposť nejakého jednotlivca, nikdy mi nenapadlo generalizovať ju na Čechov ako takých. Asi preto, že to nikdy ani neprekročilo ono kritické množstvo, kedy by takáto paušalizácia začínala byť oprávnená. Výslovne to platí aj pre obdobie samotnej Nežnej revolúcie. V kontaktoch na ľudí z Občianskeho fóra som sa totiž stretával s disidentmi, s ktorými som sa dobre poznal, ktorých spôsob myslenia a konania mi bol dobre známy. Pre mňa to neboli cudzinci, voči ktorými treba byť ostrážitý a a priori podozrievavý, ako pre mnohých iných predstaviteľov VPN. Práve naopak, ja som si s týmito ľuďmi z Občianskeho fóra rozumel lepšie ako s niektorými predstaviteľmi VPN, lebo práve tí druhí mi boli osobne cudzejší. Kultúrna sféra, z ktorej prichádzali, bola totiž pre mňa na dvadsať rokov uzavretá, a preto som sa práve tu dostával do kontaktu s takým spôsobom myslenia a konania, ktorému som nerozumel, ktorého motivácia mi bola cudzia. Áno, v Pražskej jari, v disente a potom v OF sa neuvažovalo etnicky, ale práve toto bolo aj moje prirodzené prostredie. Etnicky uvažovať som sa ešte len musel začať učiť a doteraz mi to ide iba veľmi ťažko.

Ako sa vyvíjala naša ponovembrová dráma, v slovenskom politickom správaní začal výrazne prevažovať etnický prístup. Najprv to bola len SNS a nacionalistický folklór, potom sa pridalo aj KDH, prešlo to cez VPN a zakotvilo to nielen v odštiepeneckom HZDS, ale aj vo zvyšku VPN. Napokon to bol hlas priamo z VPN, ktorý v česko-slovenských parlamentných rokovaniach na slovenskej strane potvrdil prevahu nacionalistov v predsedníctve SNR. Federácia z dielne KDH, budovaná ab ovo na zelenej lúke, cez kreovanie dvoch suverénnych štátov, akoby tu dovtedy vôbec nič nejestvovalo, bola od počiatku záškodnícky projekt, odsúdený na stroskotanie. A od Čechov sme chceli, aby práve pre takýto projekt budovania spoločného štátu mali viac porozumenia. Vtedy Vaculík pochopil, že nezadržateľne smerujeme nie k spoločnému cieľu, ale od neho preč a vyslovil svoj verdikt. Aj mne sa zdal byť cynický, dnes sa však prikláňam skôr k názoru, že už sa tomu nedalo zabrániť. Čechom možno vyčítať, že neprijali náš etnický prístup k budovaniu štátu, ale keby ho boli vtedy prijali, mohol nasledovať už len oveľa dramatickejší, agóniou sprevádzaný rozpad Československa.

ABRAHÁM: Pán profesor, ako marxistického filozofa a reformného komunistu vás vyhodili zo strany, nikdy ste sa však oficiálne marxizmu nezriekli. Ako to bolo a je s „vaším“ marxizmom?

KUSÝ: Sám sa niekedy pýtam, ako je to vlastne s tým mojím marxizmom a odpoveď je aj pre mňa dosť zložitá. Ja som si marxizmus nevybral ako svoj svetonázor, marxizmom si vybral mňa. Chcem tým povedať, že som duševne dospel v komunistickej totalite, kedy som nemal príliš na výber. Narodil som sa a až do maturity som žil v prostredí katolíckej rodiny, bol to však veľmi vlašný katolicizmus. Otec bol síce komunista, ale ako prostý robotník toho o marxizme veľa nevedel. Rodičia ma teda nevedeli ani jedným, ani druhým smerom, nechali mi v tom voľnú ruku. Začínal som ako veriaci adolescent, pred maturitou som z cirkvi vystúpil. To ešte bola vlastná voľba. Ale už tu bol rok 1950, kedy komunistická indoktrinácia prebiehala naplno. Triedny profesor ma odporúčal na štúdium filozofie do Prahy, ktoré som začal na Vysokej škole politických a hospodárskych vied a skončil na Filozoficko-historickej fakulte Karlovej univerzity ako promováný filozof. Ale jediná filozofia a ideológia, s ktorou som tam prišiel do styku, bola marxistická. Iné prednášky nejestvovali, iná literatúra nebola dostupná. S tzv. buržoáznou filozofiou sme sa zoznamovali len sprostredkované ako s predmetom tvrdej marxistickej kritiky. Škola ma teda sformovala ako promováného marxistického filozofa. Svoj filozofický obzor som si začal rozširovať až po promóciu, ako vedecký aspirant u docenta (potom profesora) Tondla, u ktorého som sa začal špecializovať na gnozeológiu. Teória poznania bola vtedy ešte relatívne najmenej komunisticky indoktrinovaná disciplína marxizmu, dalo sa v nej relatívne najvoľnejšie filozoficky pohybovať. K téme svojej kandidátskej práce som intenzívne študoval dejiny filozofie počnúc Aristotelom, ale hlavne slávne osobnosti Viedenského krúžku, sústredené okolo časopisu *Erkenntnis* (Carnap, Cassirer a i.), čo pre mňa znamenalo úplnú revolúciu v mojom filozofickom myslení. Toto štúdium sa výdatne odrazilo v mojej kandidátskej práci a potom aj v celej mojej následnej filozofickej produkcii, vrátane monografií *Marxistická teória poznania* či *Marxistická filozofia*. Pravdaže, k týmto svojim mimomarxistickým inšpiráciám som sa otvorene hlásiť nemohol, ale moji pravoverní marxistickí kritici (zvlášť po roku 1968) ich u mňa zanietené odhaľovali ako príznačné črty revizionizmu. Filozofický ústav SAV môjmu revizionizmu venoval vtedy celú dvojstranu *Nového slova*. Za revizionizmus ma napokon vylúčili aj z KSS. Takto som v roku 1969 ako marxista skončil, takto ma ako marxistického revizionistu odhalili.

Ak mám teda dnes odpovedať na otázku, či sa považujem za marxistu, musím svoju odpoveď veľmi špecifikovať. Svojím pôvodom som marxista, tak ako sa hlásim k svojim fyzickým rodičom, nemôžem zaprieť ani svojich rodičov duchovných. Tento východiskový formačný vplyv však pre mňa v podstate skončil niekedy pred päťdesiatimi rokmi, odvtedy som si rozširovanie svojho filozofického vzdelania a svojej filozofickej orientácie organizoval sám. Neviem zaškatuľkovať, kam až som sa od svojho východiskového marxizmu dostal, a ani ma to nijako zvlášť nezaujíma. To nech posúdia iní. Mali by však pritom brať do úvahy niekoľko faktorov. (1) Pokiaľ som bol na univerzite, mohol som svoju profesiu vykonávať len ako tzv. nomenklatúrny káder komunistickej strany. Jej orgány rozhodovali o mojom zaradení, odbornom a pedagogickom vzostupe od asistenta k profesorovi. Ako učiteľ marxistickej filozofie som teda bol pod trvalou ideologickou kontrolou. Pravda, mohol som odísť

a začať robiť niečo iné. Mňa však moja práca bavila, bol som úspešným, medzi študentmi populárnym učiteľom, o moje prednášky mali dokonca záujem aj študenti z iných odborov a vysokých škôl. U verejnosti som získal povest' populárneho publicistu. Pohyboval som sa kdesi na hrane. Na jednej strane som používal marxistickú terminológiu, keď bolo treba, odvolával som sa na marxistické authority, na druhej strane som sa v rámci vtedy aktuálnej tzv. obrody marxizmu angažoval v boji proti dogmatickému marxizmu, v úsilí o presadzovanie nových tém do vtedajšieho skostnateného marxistického rámca (ontológia, filozofia človeka a i.). Do roku 1968 preto v mojej publicistike často zasahovala cenzúra, bývala predmetom kritiky na straníckych orgánoch, ideologický tajomník ÚV KSS si ma predvolával na vážne varovania. Dovtedy som sa teda pred definitívnym verdiktom uchránil iba tým, že som marxizmus používal ako ochranný štít pre svoj spôsob myslenia, nastolovania nových filozofických a ideologických otázok. Takto som koncipoval aj svoju poslednú monografiu z toho obdobia, Marxistickú filozofiu, sumarizujúcu spomenuté nové prístupy a obzory onej obrody marxizmu. Nenájdete v nej napr. jediný citát od klasikov marxizmu - leninizmu, čo bola vo vtedajšej marxistickej literatúre dosť veľká provokácia. Vyšla v dvoch vydaniach, doteraz sa ku mne hlásia ľudia, čo sa podľa nej zoznamovali s filozofiou a nemám pocit, že by som sa dnes musel za ňu hanbiť. (2) Po šesťdesiatom ôsmom som už tieto formálne marxistické mimikry nepotreboval. Ako exkomunista a puncovaný revizionista som sa mohol marxizmu proklamatívne zriecť. Vtedy som to neurobil navzdory tým, čo ma takto opuncovali. Ako disident a otvorený kritik režimu som považoval za veľmi účinné bojovať proti nemu jeho vlastnými zbraňami, usvedčovať jeho ideológov z vulgarizácie či falšovania marxizmu, z nezalosti jeho metodológie a východiskových princípov. Takto boli ladené moje chartistické texty, state o národnostnej otázke, štúdia *„Marxizmus a ekologická kríza“*, či moje kritické analýzy normalizačného režimu, vysielané Rádiom Slobodná Európa a i. Zároveň som však vládnci, oficiálne posvätený prúd marxistického myslenia od začiatku podrobil zásadnej kritike. Pred šesťdesiatym ôsmym napr. úvahami na tému, že nie je problém formálne dokázať, že krava dojí podľa zákonov dialektiky, nejasné je iba, aký to má zmysel? Po šesťdesiatom ôsmom paródiou na aplikáciu marxistického spôsobu myslenia staťou *„Dialektika exkrécie“*, alebo svojou časťou knihy *Veľký brat a Veľká sestra*, napísanou spoločne s Milanom Šimečkom a nazvanou *„Kozoturiáda“*. (3) Od osemdesiateho deviateho všetky podobné úhybné manévry pre mňa stratili zmysel. Už som necítil potrebu účelovo sa proklamovať za marxistu, ale ani opačnú potrebu, proklamovať sa za nemarxistu či antimarxistu. Svoje účty s marxizmom a komunizmom som si vyrovnával v dobe ich privilegovaného postavenia v tejto krajine a prestalo ma to zaujímať, keď už distancovanie sa od nich nenieslo so sebou žiadne riziko. Napokon, vtedy sa už tých bojovných antikomunistov a antimarxistov u nás vyrojilo neúrekom. Dnes je pre mňa dôležité vedieť či to, čo hovorím a píšem, je múdre alebo hlúpe, obsažné alebo plytké, a nie či to korešponduje s marxizmom alebo nejakým iným -izmom.

ABRAHÁM: Niekedy začiatkom osemdesiatych rokov ste s Milanom Šimečkom pripravovali knihu Európska skúsenosť s reálnym socializmom, ktorá vyšla v roku 1984 v Toronte (potom, tak ako pôvodne v samizdate, ju pod názvom Veľký brat a Veľká sestra v roku 2000 vydala Nadácia Milana Šimečka v Bratislave). Okrem rôznych štúdií sú tam dva fiktívne rozhovory medzi vami dvomi a „druhou generáciou“ – pýtali ste sa za mladých a aj im odpovedali. Na záver sa vás „druhá generácia“ pýta, či ste optimisti. Odpovedáte, že nie ste optimista typu istého akademika, ktorý si vystačil s ružovou farbou a floskulou, že pokrok je nevyhnutný, zákonitý, a preto napriek všetkému, čo tu je, tento svet speje k lepšiemu zo všetkých možných svetov. Vy dodávate, že tu existuje stále možnosť, že sa vrátíme k troglodytom. Tak, pán profesor, dvadsať rokov po vydaní tej knihy a rozhovoru, štrnásť rokov od pádu komunizmu by ste optimista mali byť. Alebo stále nie ste? Ako by ste odpovedali „druhej generácii“ dnes?

KUSÝ: To neboli fiktívne rozhovory, ale naozaj sa uskutočnili a sú prepísané zo záznamu. Druhú generáciu na nich reprezentoval Martin M. Šimečka, terajší šéfredaktor *SME*. Na jeho záverečnú otázku, či sme optimisti, som za seba odpovedal, že odmietam teľací optimizmus, pod ktorým sa vo vtedajšom diskurze rozumela marxistická koncepcia nevyhnutného dejinného vývoja ku komunizmu ako k najlepšiemu stavu sveta. Niet záruky na progres, nech už pod ním rozumieme čokoľvek.

Nebezpečenstvo zostupu a pádu dosiahnutého stupňa civilizačného vývoja zostáva vždy reálne. Zároveň som však zdôraznil, že sa hlásim k optimizmu osobnej angažovanosti v zápase o lepší stav sveta. Na tomto postoji zotrávam doteraz. Skutočný optimizmus sa totiž podľa mňa môže prejaviť len tam, kde hrozba a nádej vystupujú ako dve strany jednej a tej istej mince. Optimista bojuje proti ohrozeniu a snaží sa ho minimalizovať. Vsádza na stranu nádeje a napomáha jej premene na skutočnosť. V tomto zmysle som bol vždy optimistom a zostávam ním naďalej.

S manželkou Jolkou.